

ме коме припада, док обавеза краја постоји у случајевима кад се о извршиоцу не зна ништа друго осим да припада дотичном крају (мјесту, територијалној јединици). Код индивидуалне обавезе дотично лице (дужник) плаћа читав износ композиције, а код колективне обавезе у скупљању одређене суме колективно учествује кућа, племе или крај (зависно од случаја).

г) Обавеза плаћања композиције прелази са извршиоца (за случај његове смрти, бјекства и сл.) на његове насљеднике или најближу родбину.

д) Прихвата се принцип да се одбрана имовине може вршити чак и путем убиства или рањавања штетника (убиства и рањавања због крађе — види арт. LVII поменуте пресуде).

ђ) Употреба духовних института кумства и побратимства за ликвидирање извјесних свађа и спорова међу грађанима.

е) Као средство доказивања кривице или невиности прихвата се клетва, индивидуална или колективна, при чему се кворум клетвеника одређује различито, од случаја до случаја.

Напријед изложени принципи, који су дошли до изражаја у поменутој пресуди из 1848 године, веома су важни за оцјену неких деликатних питања. Прије свега треба имати на уму чињеницу да је суд оперисао оним обичајним институтима који су били сасвим блиски народу и који су, као такви, претстављали одраз његовог ондашњег схватања правде и правце. Када се, поред тога, има на уму околност да ова пресуда потиче из средине XIX вијека и да је поникла у крају који је дуги низ година имао редовно кривично судство, чији су се принципи кривичног права фундаментално разликовали од принципа на којима се темељила ова пресуда, докуменат у питању пружа нам драгоцјених података и освјетљава питање како је у домену кривичне правде изгледала правна свијест широких маса Боке средином XIX вијека, како су ове масе у том периоду интимно схватале и осјећале правду и правцу, какви су и колико јаки у то доба код њих били стари обичаји, те колико је дотично доба (XIX вијек) утицало на њихову модификацију, а колико је у томе успјело. У томе је још једна важност овог документа.

Др Ђорђе Д. Миловић

ПОЛОЖАЈ КНЕГИЊЕ ДАРИНКЕ ПОСЛИЈЕ СМРТИ КЊАЗА ДАНИЛА

Личност кнегиње Даринке и њен рад у Црној Гори заслужује посебну и детаљнију обраду, тим прије што о томе није било досад исцрпнијег рада у нашој историографији. Стога ћемо се у овом прилогу задржати само на једној епизоди из њена живота, и то на односу који је настао према њој у уском владајућем кру-

гу на Цетињу одмах последије смрти књаза Данила 1 августа (с. к.) 1860. За књажева живота она је уживала неподијелене симпатије, што је долазило и због њене образованости и привржености интересима Црне Горе. Послије његове смрти она се осјетила усамљена са малољетном ћерком Олгом. Политички и државни живот развија се мимо ње. Очигледно, постала је сметња и то се није дало укрити. Тај нови однос према њој водио је војвода Мирко. Он и она, уосталом, били су два антипода: он, окрутан и безобзирни ратник, претставник патријархалних традиција Црне Горе; она, претставник, у једној заосталој средини, савременог европског образовања, које јој је омогућила да добије једна развијена буржоаска породица западњачког типа. У даљем излагању указаћемо како се развијао тај однос и какве је имао основе, и то према неколико архивских података од којих највећу пажњу привлачи преписка између кнегиње Даринке, Наполеона III и француског адмирала Жиријен де ла Гравијера.

Већ 2 августа 1860 године, приликом испраћаја мртвог књаза из Котора за Црну Гору, испољило се нерасположење према кнегињи. Један очевидац описао је једноставно али сликовито тај тренутак, а у односу према кнегињи рекао је дословно:

„За живота Данилова с каквијем страхопоштовањем сматраху црногорски главари и остали стражари и послужитељи своју кнегињу, како пазијаху на сваки миг њезин, готови да одмах задовоље свакој и најмањој њеној жељи, — а данас све то преста, немаре већ за њу, него многи је слушају као од биједи. Тако су у опште подлог карактера сви придворници: безстидни ови ласкатели сви су неблагодарни. Гледах данас послужитеља кнегињиног Ђурицу Ракова Радонића, како се недотицаше више Кнегиње са онијем страхопоштовањем и оном учтивошћу као у прошла времена, да јој помогне успети се на коња, већ је дизаше грубијем начином. Узалуд му викаху неки: „полако, полако!“ Ђурица се необазираше на то. И Кнегиња мораде му рећи: „Остави ме, сама ћу се попети“. Другачје Ђурица и сви други поступаху са несретном кнегињом Даринком 2 јулија о. г. када на истоме пазару сиђе с коња. Али тада бјеше Данило жив, а данас га се више не боје, јер је хладан, без душе. . . Може бити и да гријешим, јер се говорило и прије, да је покојни књаз само на наваљивање кнегиње Даринке и њој за љубав сишао у Боку, па видећи сада зло које се догодило, многи су и без разлога бацили кривицу због тога на кнегињу. Незнам, али може бити да су се и због тога неки тако хладно и опорно према њој понашали“.¹⁾

Истог дана по подне, последије књажеве сахране на Цетињу, кнегиња је извршила церемонијал увођења у владарску дужност младог књаза Николе. Идућег дана, 3 августа, књаз Никола је, у

¹⁾ Из „Дневника“ пок. Симе Калуђеровића Которанина, „Црногорска“ бр. 18—19 од 20 новембра 1871, страна 72.

својству владара, обавијестио европске дворе о преузимању власти у Црној Гори. Кнегиња Даринка, у дубокој жалости као и читав народ, била је предмет пажње и владала је самостално у двору, како истиче војвода Мирко у једној изјави коју ћемо мало ниже навести.²⁾ Међутим, државни и династички интереси потиснули су убрзо сваку сентименталност. Требало је осигурати задобијене тековине и прибавити младоме књазу ауторитет у земљи и иностранству. Војвода Мирко, његов отац, који је о свему мислио, пожурио се да свога сина вјенча са још младом ћерком војводе Петра Вукотића, и тако да појача ослона своје породице.

О свом вјенчању књаз је обавијестио Екара са Цетиња 5 новембра 1860. У писму књаз каже да је његова стрина планирала да отпутује из Црне Горе 12 новембра и да је са вјенчањем пожурио док је она још на Цетињу. „Вјенчање ће бити обављено без икакве свечаности, наставља књаз, због дубоке жалости у којој се налази моја породица и читава земља. Према томе ја вас о овоме обавјештавам као пријатеља и позивам да изволите присуствовати.“³⁾ Идућег дана, 6 новембра, Екар је о овоме писао Тувнелу у Цариград и напоменуо да сјутра одлази на Цетиње.⁴⁾ Овдје се сусрећемо први пут са податком о одласку кнегиње из Црне Горе. Иако мотив одласка није истакнут, може се ипак закључити да је био личне природе.

Кнегиња у овим данима није заборављала своја француска познанства стечена на Цетињу и у Паризу, а нарочито познанство са француским царским двором и контра-адмиралом Жиријен де ла Гравијером, једним врло утицајним човјеком ондашње Француске и срдачним пријатељем књаза Данила. У овим тешким данима, осјећајући се усамљена и потиснута, она им се обраћа за подршку дирљивим писмима, која досад нијесу била позната.

Мјесец дана прије обављеног вјенчања на Цетињу, управо 6 октобра 1860 године, кнегиња пише са Цетиња Наполеону III. Писмо смо нашли у архиву француског Министарства спољних послова у Паризу.⁵⁾ Вјероватно, кнегиња је тада писала и Наполеоновој жени, царици Евгенији, и Жиријен де ла Гравијеру. Ова два посљедња писма нијесмо пронашли, али се из даље кореспонденције де ла Гравијерове види да су постојала.

У даљем излагању ми ћемо ову приватну кореспонденцију наводити у цјелини, не само због њене занимљивости него и ради научне документације.

У писму Наполеону III кнегиња излаже овако своје душевно расположење:

²⁾ Екарево писмо Тувнелу.

³⁾ АО ДМЦ. Приновљени документи, 1860 године.

⁴⁾ Ибид.

⁵⁾ Archives des Affaires étrangères à Paris — Turquie, 1860: Scutari — Monténégro.

„Сире,

Нека Ваше Величанство дозволи удовици књаза Данила да овим путем изрази своју благодарност за благонаклони пријем који је Оно извољело указати нашем изасланику Иву Радоњићу. Сматрам својом дужношћу, Сире, да захвалим Вашем Величанству на поштовању које сте указали успомени мог несрећног супруга. Ваше Величанство је довољно познавало књаза да би процијенило и зажалило што је он тако рано отргнут од љубави читавог једног народа који је био положио у њега сву своју наду за будућност.

Осјећам утјеху у својој несрећи на помисао да сте Ви, Сире, коме се сироти књаз дивео и кога је скоро обожавао, изразили искрени бол при успомени на њега.

Ви сте, Сире, изгубили у књазу Данилу разумна човјека и потпуно одана Вашој личности, за коју је он сматрао да треба једног дана да буде спасилац и обновитељ наше нације. Његово повјерење у Вас, Сире, било је без граница. Он је то показивао сваком приликом, а на самртном часу ставио ми је у дужност да речем његовом наслједнику да оно што му оставља као најдрагоцјеније у наслједство јесте благонаклоност и заштита императора Наполеона према Црној Гори и њеном књазу, исто као што је у својим посљедњим тренуцима завјештао Вашој благонаклоности оно што му је било најдраже у животу: своју жену и ћерку. Ваше Величанство показало је толико пажње према мом дјетету и мени да се ово повјерење мог драгог књаза према Вама, Сире, већ оправдало. Ја са своје стране полажем наду само у Ваше Величанство и продужење његове благонаклоне заштите.

Изволите примити, Сире, осјећање захвалности и оданости које потхрањује за Ваше Величанство

Цетиње, 6 октобра 1860

Кнегиња Даринка Данилова“.⁶⁾

Жиријен де ла Гравијер доставља ово кнегињино писмо Наполеону III као и писмо царици Евгенији, које нијесмо пронашли, уз ово своје писмо цару:

„Сире,

Примио сам из Црне Горе два овдје прикључена писма за које ме је удовица књаза Данила, кнегиња Даринка, замолила да их доставим Њиховим Величанствима Цару и Царици.

Повјеравајући ми ову дужност, кнегиња је, несумњиво, хтјела да ми пружи прилику да упознам Ваше Величанство у каквом је стању изненадна смрт књаза Данила оставила његову једину ћерку, младу кнегињу Олгу, која има отприлике двадесет мјесеци. Ово дијете, које је званичним разграничењем Црне Горе

⁶⁾ Поменути Архив. — Оригинал писма уоквирен је црном траком а у лијевом углу утиснута је црногорска круна са латиничким словом D испод ње.

ушло као равноправни члан у велику владарску породицу и коме је био кум руски цар а кума француска царица, рођено је несумњиво под повољнијим околностима. Данас, међутим, оно нема друге будућности до оне за коју ће имати да захвали доброты својих узвишених заштитника.

Књаз Данило није имао личне имовине. Мала држава којој је он осигурао миран развитак и која се почела богатити под његовом мудрошћу управом, још је исувише сиромашна да би могла обезбједити пристојну новчану исплату удовици или ћерки свог несрећног књаза. Кнегиња Даринка, у првим тренуцима после смрти свога мужа, имала је намјеру да остане на Цетињу. Она је знала колико би тамо њени савјети били од користи и није сумњала да не би били усвојени. Међутим, та је илузија брзо ишчезла. Кнегиња је осјетила у својој горчини оно што Св. писмо назива увредом удовица. Отада њено мјесто више није на Цетињу. Она ће отићи, како сам обавијештен, чим буде посвршавала неке послове, у Напуљ, гдје намјерава да проведе зиму. Са Цетиња кнегиња неће одијети ништа од својих драгих каменова. Она је донијела мираз од 60 хиљада фиорина (око 135 хиљада франака), али га је прије неколико година уступила повјериоцима свог оца, трговца у Трсту, који је био пропао у једној трговачкој кризи.

Не мислим да се кнегиња Даринка усудила да Вашем Величанству и Њ. В. царици изнесе иједну од ових појединости у писмима која ми је ставила у дужност да им предам. Она се ограничила да изрази своју из свега срца дубоку захвалност, али ја сам сигуран да излазим усусрет жељама Цара и Царице упознајући их са оним о чему је њина племенита благонаклоност, несумњиво, нестрпљива да дозна.

Остајем са најдубљим поштовањем,

Сире,

Вашег Величанства

веома покорни и веома вјерни поданик

Контра-адмирал

Е. Жиријен⁷⁾

Писмо је значајно због неких истакнутих детаља. Указујемо на сасвим нов податак о миразу који је кнегиња вратила свом оцу кад се овај нашао у финансиској кризи.

У међувремену на Цетињу се обавило вјенчање 8 новембра. Екар, који је био присутан вјенчању, овако га је описао у свом извјештају који је послао из Скадра 16 новембра Тувнелу у Цариград:

„Књаз се вјенчао у четвртак 8 ов. мј. без икаквих свечаности. Једино је припремљена вечера за сенаторе и главаре. На ве-

⁷⁾ Поменути Архив.

чери је наздравио Наполеону III сенатор Иво Радоњић, а Вацлик руском цару.

Даринка је напустила Црну Гору 12 новембра а 14 новембра укрцала се у Бару на један брод аустриског Лојда за Крф. Одатле ће у Рим. Књаз Никола јој је одредио пензију од 25.000 франака и ангажовао се да сваке године толику суму уложи у неку страну банку на име ћерке књаза Данила. Мирко се с тим не слаже и питање ће изнијети пред Сенат, који ће несумњиво то анулирати, бар што се тиче Даринке. Миркови су ови разлози: „Нека кнегиња остане у Црној Гори и ми ћемо према њој, као удовици нашег књаза, имати свако поштовање, али ми не можемо наметнути народу, који је ионако сиромашан, нове трошкове да би кнегиња Даринка отишла да живи у иностранство. С друге стране, ми не можемо ту пензију узети из новчане помоћи коју нам Русија даје. Ако кнегиња не може живјети с нама, ако су јој потребне забаве, црногорски народ од тога не треба да страда. Једино што је он дужан да учини јесте да осигура будућност ћерке свог књаза, што смо ми спремни да урадимо“. Затим Екар наставља: „Мислим да ће Сенат схватити и прихватити ову аргументацију јер се неће усудити да се одупре Мирку. Нијесам могао сазнати прави разлог тако наглог кнегињиног одласка. У разговору који сам са њом водио, Њено Височанство се жалило на свог дјевера. Овај, опет, увјерава да је увијек изражавао дужну пажњу према кнегињи Даринки, која је до посљедњег момента управљала у двору. Уосталом, ја сам се држао што је више било могућно по страни од ових породичних трзавица.

Кнегиња је кренула на пут 12 новембра. Књаз ју је пратио до изван Цетиња а сенатори и многобројна пратња до турске границе. На Екарову интервенцију Абди-паша послао је на границу своје официре који су је допратили до ушћа. Екар ју је такође посјетио. Мирко и Никола су јој дали да однесе све што је припадало њој и њеном мужу и усто још 11.000 фиорина пензије за прву годину.“⁸⁾

Као што се види, у извјештају су изложене неке појединости које поближе расвјетљавају однос између кнегиње и војводе Мирка и уопште стање у коме се кнегиња налазила у последњим данима свог боравка у Црној Гори. Екар није навео никакав знак непажње према Даринки приликом њеног испраћаја са Цетиња. Напротив, сви су дужни обзир били испуњени до крајњих граница. Је ли Екар у овоме био искрен или је читавом питању дао једну дипломатски уљепшану форму, за што је имао пуно смисла? Међутим, други један податак, који је оставио још један непосредни познавалац савремених прилика у Црној Гори, говори сасвим противно. Он каже: „Послије неког времена, кнегиња Даринка са ћерком Олгицом, уклоњена је са Цетиња и из Црне Го-

⁸⁾ Поменути Архив.

ре; призор њеног одласка био је тако троњавајући, да је у гледаоца поред жалости, презирање изазвао“.⁹⁾

Кнегиња је са Крфа отишла у Рим. Одатле она опет пише Жеријен де ла Гравијеру 26 децембра. У писму се износе неке појединости које Екар не помиње у горњем извјештају и ситуација одласка кнегиње са Цетиња претставља се сасвим друкчије. То писмо гласи:

„Монсењеру,

Била сам веома дирнута када сам дознала да сте се са очинском бригом заузели за моје дијете. Стога Вас молим да Вас отсада сматрам као рођака од кога ћу радо примати савјете који су ми често тако потребни. Мој драги и сироти Данило толико Вас је цијенио и волио, поштовани Адмирале, да сам сигурна да би он одобрио што сам Вам поклонила своје потпуно повјерење. Ви сте већ дознали од мога брата да наши рођаци на Цетињу нијесу били обезбиједили положај моје ћерке и мој. Ја не могу овдје улазити у све појединости разних дискусија које су вођене о овом предмету између мог дјевера и мене. Рећи ћу Вам само да сам последњих дана затражиле подршку француског конзулата у Скадру. Сигуран да ће поступити по гледишту француске владе онот тренутка када буде процијенио право и незаштићеност, господин Екар је проговорио тек у последњем тренутку и није ништа постигао. Жао ми је што је он избјегао да говори мом дјеверу у моме присуству, јер бих му ја могла одговорити на оно што је говорио против мене. Најзад, у тренутку када сам се попела на коња мој ми је дјеверичић предао једно запечаћено писмо које је садржавало обавезу у погледу исплате пензије мојој ћерки и мени. Нажалост, када сам доцније отворила писмо нашла сам да је мој дјеверичић умјесто облигације ставио, без сумње из непажње, једно безначајно писмо. Послије мог одласка са Цетиња нијесам имала никаквих вијести од својих рођака.

Необично много жалим што нијесам енергичније настојавала да се сазове Сенат и предам судбину свога дјетета такорећи у руке народа. То је веома вјешто избјегао мој дјевер, из страха да љубав коју је читава Црна Гора показивала према удовици њиховог драгог књаза не проговори исувише у моју корист. У томе сам била слаба; моја је дужност била да браним ствар свог дјетета и нарочито да изразим своју љубав према народу, али била сам тако сломљена другим емоцијама и разним патњама да сам жељела да избјегнем још једну борбу више. Једина је моја утјеха у томе што сам сигурно дошла до убјеђења да ме читава нација воли више него икада и што се љубав према књазу Данилу пренијела на моју ћерку и мене. Ах, моји драги Црногорци, каква би за мене била дивна утјеха да сам могла да вам посветим читав свој

⁹⁾ Никола Мусулин Гомирац, учитељ: Правда и слобода или Тестаменат Владике Његуша — Београд, 1897, стр. 213.

живот, а какав је врхунац бола што морам живјети одвојено од ових ваљаних људи који су ми причињавали срећу! Сажаљевам их исто тако као и њиховог младог књаза коме су потребни просвијећени и мудри савјети а којих међутим никако нема. Нека им Бог буде у помоћи у овим тешким тренуцима.

Изволите, поштовани Адмирале, изручити моје срдачне поздраве Госпођи Жиријен и загрлите вашег сина. Олга¹⁰⁾ је одушевљена сликом и стално је љуби.

Већ сам три дана у Риму. Јуче сам видјела папу како служи мису у цркви св. Петра. Војвода од Грамона¹¹⁾ био је љубазан да ми даде мјесто на трибини која је резервисана за госпође из дипломатског кора. Церемонија ме много интересовала а црква св. Петра је на мене оставила дубок утисак.

Примите, Адмирале, моје пријатељске поздраве и вјерујте у моје пријатељство.

Рим, 26/12, 1860

Потпис: Даринка Данилова¹²⁾

Не знамо да ли је де ла Гравијер поново интервенисао за кнегињу код Наполеона III, јер за то немамо података, али читаво ово кнегињино питање завршило се на крају одређивањем новчане помоћи коју јој је дао Наполеон III. О томе је кнегиња била обавијештена из царске канцеларије овим писмом:

„Њеном Височанству кнегињи Даринки Даниловој — Рим

Госпођо,

29 децембра 1860

Цар је примио писмо од Вашег Височанства. Оно га је јако дирнуло и ставио ми је у дужност да Вам на њему захвалим.

У спомен благонаклоне милости коју је цар указивао књазу, кога сте ви тако несрећно изгубили, а да би и Вама лично дао посебан доказ о свом интересовању, Његово Величанство је одлучило да Ваше Височанство добија годишњу пензију од 12.000 франака коју ће исплаћивати Одјељење Министарства спољних послова почев од 1 јануара 1861 године.

Заостаци ће Вам бити исплаћивани на крају сваког тромјесечја преко господина Fleyr-Herard-а, банкара у Паризу, Вашег опуномоћеника.

Имајући част да Вас обавијестим о одлуци Његовог Величанства, користим ову прилику да изразим Вашем Височанству саучешће у болу који Вас је задесио.

¹⁰⁾ Олга, ћерка књаза Данила.

¹¹⁾ Војвода од Грамона (duc de Gramont, 1819—1880), француски дипломата за вријеме Другог Царства. Као опуномоћени министар био у Штутгарду (1852), у Торину (1853), амбасадор у Риму (1857) и у Вечу (1861) а као министар спољних послова објавио је рат Прусској 1870.

¹²⁾ Копија у поменутом Архиву.

Примите, Госпођо, увјерење о поштовању са којим имам част бити

Вашег Височанства
врло понизни и врло покорни
слуга“.

(Концепт без потписа)¹³⁾

Изложили смо овај догађај на основу података којима располажемо, а који, очевидно, нијесу потпуни. Даља истраживања, а нарочито сва прикупљена кнегињина преписка са разним лицима, баћиће више свјетлости на ово питање као и на друга која су у вези са њом.

Потребно је на крају напоменути да ове размирице о којима смо говорили нијесу прелазиле уске породичне оквири нити су имале тежих посљедица. Одлазећи тада из Црне Горе, кнегиња је није дефинитивно напустила нити је с њом била прекинула све везе. Она је и после тога долазила на Цетиње, била је ту предмет посебне пажње и учествовала је у дворском животу који се и даље развијао. Она је на Цетињу и сахрањена, искрено ожалена, поред књаза Данила и њихове ћерке Олге. То друго поглавље њеног живота и рада такође је занимљиво, али ми о њему овдје нећемо говорити, јер то прелази оквир овог написа.

Др Андрија Лаиновић

БАРСКИ МАСЛИЊАЦИ XIV ВИЈЕКА

Барски маслињаци помињу се 1333 године, у најстаријим сачуваним судско-нотарским књигама которским, у тестаменту пресвитера Марка Станополи, свештеника цркве св. Марије у Бару (presbiter Marcus Stanopoli, clericus sancte Marie de Antibaro). Станополи се разболио у Котору и написао тестамент 9 фебруара 1333. Завјештао је своје синовцу Марину: половину винограда и маслина у Мрчалету (medietate vinee mee et olivarum de Mercaleto), а другу половину продао му је за 250 перпера, од којих је примио 100 перпера. Завјештао му је и 3 муљаче за маслине, двије у дашчари а једну у кући (et torcularia duo in parlaro et torcular quod est in domo). Оставио му је и кућу са свим припадностима, која се налазила поред куће Богда Гридуси.

Својој синовци Мари и њеним синовима завјештао је маслине (olivas) код цркве св. Фелиција, некадашњи посјед Андрије Мандрери.

¹³⁾ Поменути Архив.